

Els llinatges de creació mallorquina com a eina d'estudi de l'onomàstica del País Valencià

ANTONI MAS FORNERS
JOAN-LLUÍS MONJO MASCARÓ

0. Presentació

La finalitat d'aquest treball és donar a conèixer algunes de les dificultats amb què pot trobar-se un mètode d'investigació històric que es base, en major o mesura, en l'anàlisi de l'onomàstica. El nostre objectiu, doncs, és bàsicament de tipus metodològic i, en som perfectament conscients, no té res d'innovador. L'objectiu no és altre que insistir en la necessitat de depurar les ferramentes i la mostra objecte d'anàlisi –l'onomàstica, en el nostre cas– que un hom faça servir per tal d'estudiar un fenomen concret i, d'aquesta manera, obtenir-ne informació relativament fiable. L'anterior cobra molt de sentit si tenim present que, molt sovint, la documentació medieval i moderna no indica quin és l'origen o la naturalesa de la persona que portava un determinat prenom i llinatge. Aquesta és la causa de moltes de confusions i de veritables frens a l'estudi (sobre això cal recordar, tot i que només siga a tall d'exemple, les consemblances entre l'onomàstica catalana i occitana, d'una banda, i entre l'aragonesa i de la castellana, de l'altra). Tot plegat, si no es disposen de dades complementàries, obliga els investigadors a establir l'origen dels subjectes mitjançant altres mètodes, o a prescindir de l'estudi dels d'identificació dubtosa, degut a la seva "homofonia". Intentarem mostrar-ho a partir de l'estudi de la dispersió geogràfica dels cognoms d'origen mallorquí presents en l'antroponímia valenciana, de gran utilitat per a conèixer els moviments migratoris de la població d'aqueix origen arreu del País Valencià. Però la realització d'aqueix estudi es troba amb diversos entrebancs: la desaparició d'una part significativa de la documentació sacramental; que a les fonts, si es conserven, molt sovint no s'hi indica l'origen del subjecte; com també la coincidència de gran part del disseny onomàstic valencià i mallorquí –cosa perfectament explicable per l'origen majoritàriament català de totes dues poblacions–. Tot plegat obliga a basar l'estudi en l'anàlisi d'una mostra de llinatges "depurada"; és a dir, que no incloga el gran nombre de llinatges

coincidents en l'onomàstica valenciana i mallorquina (aquells que anomenem "homòfons") i, que per tant, reste circumscrita a llinatges d'origen inequívocament mallorquí. Per tant, ens dedicarem a l'anàlisi de set llinatges als quals, per una sèrie de raons, que exposarem més envant, els podem atribuir aqueix origen sense problemes: Benimelis-Benimeli, Femenia, Fluixà, Llodrà, Mesquida, Monjo i Salvà. N'estudiarem la trajectòria a l'illa, des de l'edat mitjana fins al temps de la repoblació del regne de València, com també la trajectòria dins de les terres valencianes —centrant l'estudi en les comarques de la Marina i el Comtat— des del temps de la redacció de les cartes pobles (1610-1612) fins al cens de 1646, i en l'actualitat.¹

1. La problemàtica de l'onomàstica mallorquina com a font d'investigació

Abordar l'estudi de la reconstrucció demogràfica de les comarques valencianes després que patiren l'efecte de l'expulsió dels moriscs en 1609 és sense dubte una mampresa ambiciosa pel seu abast, i més encara si tenim en compte la problemàtica afegida de la irregularitat i la parquedat de les fonts amb què podem comptar. Si el nostre interès s'orienta, però, a l'origen dels repobladors —la identificació, el recompte, l'anàlisi dels qui anaven establint-se en les comunitats repoblades—, per sort disposem d'una relativa diversitat de fonts a què podem acudir; per exemple, els documents sacramentals, els censos, les talles, els estims, els protocols notariais, les cartes de població, els registres d'establiments.² Tanmateix, només es fa esment explícit de l'origen de les persones registrades en una mínima part de tota aqueixa documentació, cosa que fa més difícil encara, en ocasions impossible o quasi impossible, l'acompliment satisfactori dels nostres objectius. Per mor d'aquesta pobresa de referències, l'onomàstica es torna sovint una eina de recerca indispensable, que pot proporcionar-nos la informació que ometen els mateixos documents: no es tracta, llavors, d'un mer instrument auxiliar d'investigació sinó de la mateixa font d'informació.

En aquest sentit, pel que toca a l'estudi de la repoblació mallorquina, la majoria dels investigadors que s'hi ha dedicat han tingut molt present el coneixement de l'onomàstica de les Illes per identificar la importància d'aquesta aportació; molt especialment en tractar aquelles poblacions on no hi havia la possibilitat d'escorcollar determinades sèries documentals que fossen més explícites (com ara, als pobles en què no es conserva l'arxiu parroquial des dels primers anys de la repoblació). Evidentment el testimoni de la presència d'un nombre destacat de cognoms característics de les Illes és un clar indicatiu d'una repoblació en què l'element insular ha estat, en efecte, molt important. Per un altre costat, la identificació de determinats cognoms en documents coetanis de la repoblació pot indicar-nos la procedència d'una fracció significativa dels repobladors que els portaven. Els

¹ Les referències documentals en què basem la nostra investigacions són indicades al final d'aquest treball. Pel que fa a l'estudi de la distribució actual dels cognoms hem treballat bàsicament amb els llistats telefònics de les províncies d'Alacant i València. Reconeixem la feblesa d'aquesta font d'informació: no hi ha registre de tots els habitants (de fet i de dret) de cada població, no té en compte la condició de ciutadania "compartida" pròpia d'alguns dels registrats (viuen i treballen en una determinada població gran però han nascut o descendeixen i "se senten" d'una altra de més petita, que fa de segona residència). Agraïm molt la col·laboració i els suggeriments que ens han fornit en Carles Segura, na Maribel Guardiola, en Vicent Beltran, en Josep Mas, en Felip Vidal i n'Honorat Ros.

² Sobre la nostra metodologia de l'estudi dels repobladors vegeu Mas-Monjo 2002a: 119-123.

cognoms esdevenen així la prova evident –i perdurable, viva– de l'existència d'una aportació mallorquina en la recuperació de la població del regne de València en el primer terç del segle XVII.

En els treballs d'en Carmel Giner, per exemple, l'inventari dels cognoms més característics de cada localitat són la millor il·lustració de les particularitats històriques de cada indret; vegeu-ne, si no, una mostra referida al Ràfol d'Almúnia:

*Al ser expulsados los moriscos contaba con 26 casas, que fueron rehabilitadas por mallorquines. La onomástica más general es: Catalá, Ferrer, Ginestar, Lull, Puchol y Vidal, predominando Lull y Vidal.*³

Però ha estat en Josep Costa qui ha obtingut uns resultats més espectaculars en aplicar el coneixement de l'onomàstica insular en les seues investigacions sobre l'origen dels repobladors de la Marina Alta. Retrobar determinats cognoms realment atestats com a illencs a la mateixa comarca de la Marina, dins la documentació de les poblacions mancades de referències explícites i directes dels seus primers habitants, en efecte, havia de portar-nos a la immediata identificació d'aquests pobladors “desconeguts” com a també oriünds de les Illes, així com també ho eren els veïns comarcans seus que duïen els mateixos llinatges. Vegem, com ara, l'anàlisi que fa dels llinatges de la vall de la Rectoria:

*La Rectoria comprén mitja dotzena de poblets, de senyoriu divers. Segons la carta de Sanet i Sagra (1610-11), aquest últim fou poblat per gent del Regne de Granada, de València i de Mutxamel, però d'aquestos cognoms el 1646 sols en resta un. Entre els més nombrosos avui tenim Ballester, Estela, Carrió, Femenia i Ferragut (llevat del primer ja figuren tots el 1646); el seu origen mallorquí és manifest.*⁴

Però la credibilitat d'aquesta via metodològica no ha estat unànimement acceptada. Hom ha objectat precisament la manca de dades objectives perquè pugua de veritat provar-se que determinats repobladors hagen de tenir un origen mallorquí o eivissenc només perquè siguen portadors d'uns llinatges. Així, per exemple, n'Antoni Grau, en referir-se a la procedència dels primers repobladors del Verger retreu de la tesi d'en Josep Costa la seua aparent “quimera” de descobrir per tot arreu cognoms mallorquins.⁵ Com que la documentació estudiada per n'Antoni Grau demostra que els primers repobladors del Verger (carta pobla de 1610) procedien del seu entorn geogràfic més immediat –sobretot de Dénia i de Xàbia– i no de les Illes,⁶ aquest investigador fa una crida al rigor científic i a la cautela davant de conclusions que no estiguen fonamentades sobre una base documental acreditada abastament: *Potser la postura més constructiva serà prendre amb precaució les*

³ Giner Bolufer: 156.

⁴ Costa (1977-1978): 88-89.

⁵ Basant-se en l'onomàstica del cens de 1646, suposava que el procés de repoblació del Verger també s'havia fet amb efectius parcialment illencs (possibles eivissencs: Cardona, Costa; mallorquins: Pons).

⁶ Pel que fa a aquest assumpte, el mateix investigador indica que al Verger també hi hagué una lleu entrada de mallorquins en els canvis demogràfics que es produïren en aquesta població a partir de la seua primera carta pobla (Grau: 54-57); cosa que no es contradí, per tant, a les tesis d'en Costa.

*formulacions esmentades i, aprofundint en l'anàlisi mitjançant la documentació disponible, intentar aproximar-nos al que en realitat hi va succeir.*⁷

Amb tot i amb això no es pot negar taxativament, i molt menys ignorar, el valor de la informació que ens dona per ella mateixa l'onomàstica. Únicament, si no es vol caure en el parany de la imprecisió, cal tenir també molt present el coneixement de l'onomàstica del regne de València dels segles precedents a la repoblació, sobretot de la més immediata. La raó és que no sempre els cognoms portats pels colons insulars eren completament diferents dels cristians *de natura* valencians; ans el contrari, una gran part ja solien estar documentats a les terres valencianes des d'època medieval. Aquesta circumstància impossibilita certament –si no disposem de dades auxiliars– la tasca de reconeixement dels anotats als documents, mitjançant només els cognoms. Així succeeix per exemple amb els cognoms *Albanell, Alemany, Alòs, Alzina, Balaguer, Blanquer, Bonet, Boronat* (<*Bonanat*), *Bosc, Bou, Cabrera, Calafat, Canet, Capdebou, Cardona, Carrió, Castelló, Català, Costa, Domènec, Estela, Ferragut, Ferrer, Font, Garcia, Gi(s)bert, Gilibert, Grimalt, Guaita, Joan, Maians, Malonda, Martí, Mas, Mascaró, Mestre, Monjo, Montaner, Montserrat, Noguera, Oliver, Palau, Pasqual, Pastor, Pellisser, Perelló, Ponç, Pont, Puig, Puigserver, Rovira, Ribes, Riera, Ripoll, Roig, Rosselló, Sabater, Sala, Sales, Salvà, Seguí, Serra, Soler, Siurana, Tomàs, Vidal, Vives...*,⁸ ja presents al regne de València des dels segles XIII-XIV,⁹ en els quals la documentació pot identificar plenament les branques autòctones i les nouvingudes (més enllà de les divergències fonètiques que hi podia haver a una banda i altra de la mar). En ocasions la identificació porta a més a l'assimilació cap a variants valencianes –i a la confusió– d'una sèrie de formes com *Alzina*, que es confon amb *Olzina*, una variant dialectal ribagorçana, ben documentada a València (encara que també a Mallorca en el segle XIV); *Gener*, que es confon amb *Giner*, una variant fonètica típicament valenciana (i catalana occidental en general); *Morei*, que es confon amb *Morell*, per l'adaptació al català occidental de la iodització característica del bloc oriental, i potser, a més a més, amb la confusió de dos llinatges d'ètim diferent.¹⁰

Però, és clar, tots no comptaven amb el mateix grau de difusió ni de distribució dins de les poblacions valencianes. Se'ns fa necessari conèixer, per consegüent, la distribució onomàstica que hi havia a cada localitat, o, millor dit, l'evolució dels repertoris locals de cognoms, especialment en les poblacions més properes dels nuclis repoblats que són objecte d'estudi (possibles centres d'atracció de masses de gent d'aquelles poblacions de cristians vells de devora). Per exemple, Dénia, la població més gran de la Marina, en el primer terç del segle XVII posseïa un repertori bastant considerable de llinatges coincident amb els de molts repobladors insulars de la mateixa comarca, per exemple: *Alòs, Barceló, Cabrera, Cardona, Febrer, Ferrer, Giner, Marc, Martí, Mulet, Noguera, Oliver, Palau, Pons, Puig, Ribes, Sanxo, Soler, Tomàs, Vives*. Aquesta situació s'estén en un major o menor grau a altres viles cristianes de l'entorn, com ara, Benissa (amb *Cabrera, Ferrer, Garcia, Giner, Malonda, Morell, Vives*), el Castell de Guadalest (amb *Balaguer, Giner, Ferrer, Móra, Soler, Vives*), la Font d'en Carròs (amb *Pasqual*), Murla (amb *Cabrera, Giner, Llambies, Marí, Puig, Ros, Sala, Sanxo, Simó, Ximeno*), Oliva (amb *Alzina, Garcia,*

⁷ Grau: 54.

⁸ Mas-Monjo 2002b: 116-117.

⁹ Hem seguit ací bàsicament l'obra magna de n'Enric Guinot.

¹⁰ Sobre la qüestió de l'homofonia vegeu Mas-Monjo 2002b: 30-31.

Gilabert, Marc, Marqués, Maians, Mestre, Perpinyà, Piera, Puig, Roger, Ripoll, Sabater, Sala, Tomàs, Tur), Pego (amb Alzina, Mestre, Pastor, Piera, Puig, Rovira, Sala, Sales, Sastre, Serra), Penàguila (amb Ripoll, Soler), Planes (amb Català, Siurana, Tomàs, Vidal), Teulada (amb Ferrer, Garcia, Malonda), Xàbia (amb Cardona, Català, Diego, Ferrer, Martí, Móra, Pons, Soler, Trilles, Vives), la Valldigna (amb Doménec, Martí, Ripoll, Sala, Tur, Verger, Ximeno)...¹¹ I aquesta situació es presenta encara més empipadora si pensem en la possibilitat que es documenten en una mateixa sèrie documental persones d'origen divers, de les quals mai no sabríem res amb certesa si no tinguéssim a la nostra disposició la informació explícita del seu lloc de naixement. Per exemple, dins l'arxiu parroquial de l'Assumpció de Dénia, conviuen al primer terç del segle XVII els portadors del cognom Ferrer indígenes i na Caterina Ferrer d'Eivissa (1612) i en Sebastià Ferrer de Manacor (1622).¹² Certament, a falta de més dades, tan desaconsellable és atribuir sistemàticament a tots aquests cognoms un origen valencià o insular.

Afortunadament no succeeix així amb tots els llinatges: n'hi ha un percentatge important que no havien estat mai documentals al regne de València abans de la repoblació. L'objectiu del nostre present treball serà precisament tractar aquests llinatges que són indiscutiblement illencs, amb els quals, la mera presència ja és un indicador *per se* de la seua procedència insular. Una garantia molt útil per a la nostra recerca.

No ens referirem a la totalitat d'aquests cognoms,¹³ la nostra exposició se centrarà especialment en set cognoms vinguts de Mallorca: Benimelis-Benimeli, Femenia, Fluixà, Llodrà, Mesquida, Monjo i Salvà. Com veurem, la seua inqüestionable mallorquinitat els ve atorgada per causes diverses: són llinatges toponímics creats a Mallorca (Benimelis, Femenia, Llodrà, Mesquida), contenen variants formals documentades inicialment a Mallorca (Fluixà), contenen variants dialectals característiques del mallorquí (Monjo), són formes no atestades ni en època medieval ni en època moderna dins la zona en què centrem l'estudi (Salvà).

2. Els llinatges toponímics

Els llinatges o cognoms toponímics són aquells formats a partir d'un topònim i que, per això mateix, remetent a un origen geogràfic concret. En l'onomàstica mallorquina, tant en la medieval com en l'actual, els més nombrosos, i amb notable diferència són els llinatges toponímics catalans. Tanmateix, també se'n documenten d'altres orígens, sobretot aragonès, italià, mallorquí i occità. De tots el que se conservaren fins al segle XVII, els que assoliren més freqüència al segle XVI –i que encara ara són els més freqüents– són els d'origen

¹¹ Dades obtingudes a partir de Ciscar 1997, Giner Guerri: 265, Martínez Roldan, i elaboració pròpia.

¹² APD: QL 1610, Llibre de Matrimonis, fol. 243; fol. 222.

¹³ Una àmplia mostra d'aquests cognoms que són una suposada aportació de l'onomàstica mallorquina o evissenca són les formes *Amengual-Mengual, Arbona, Babiloni, Bauçà, Benimelis-Benimeli, Bordoi-Bordoll, Busquets, Camallonga, Campamar, Capó, Cardell, Cloquell, Colombars, Escandell, Estalric-Estarlic, Femenia, Ferrà, Florit, Fluixà, Frau, Fullana, Gaià, Ginard, Gomila, Joaneda, Llaneres, Llodrà, Mesquida, Mòger, Molines, Omar, Ordines, Palmer, Pisà, Pocovi, Pol, Quarantí, Quecles, Ramis, Salort, Sequier, Serralta, Server, Sociés, Sureda, Ribot, Tatxiquet, Timoner, Torrendell, Triai-Triall, Urrac, Vell, Veny, Verí, Vicenç* (vegeu Mas-Monjo 2002b: 116).

mallorquí. Aquests són el resultat de l'adopció, per part dels colons del segle XIII, del nom precatalà de l'alqueria o de la població o de la comarca on s'havien assentat (Mas 2002). Es tracta de llinatges com Binimelis i Llodrà (alqueries del terme de Manacor), Bunyola –una vila mallorquina–, Caimari –antiga alqueria i actual població–, Colombars (nom de diverses alqueries), Femenia (alqueria del terme de Santa Margalida) o de Mesquida (alqueria del terme de Porreres).¹⁴ Es tracta, doncs, de llinatges formats a Mallorca i que, en conseqüència, constitueixen un indici clar de la procedència mallorquina de les persones que els portaven.

3. Els llinatges que contenen variants formals específiques

L'alteració formal d'alguns llinatges suposà en alguns casos la creació de noves formes, les quals, en entrar a la península, portaven ja el segell de la producció mallorquina. En general solien partir de formes medievals que eren vives tant a Mallorca com a València. Ens referim, com ara, a les evolucions: *Campamar* <*Campomar*, *Estalric* <*Hostalric*, *Ferrà* <*Ferran*, *Fluixà* <*Foixà*, *Quetgles* <*Clergues*; en què fàcilment descobrirem fenòmens fonètics o fonosemàntics diversos com assimilacions (*Campamar*), metàtesis (*Quetgles*), epèntesis (*Fluixà*), hipercorreccions (*Ferrà*), resultats popularitzants (*Estalric*).

En el cas de Fluixà, partim de la forma primitiva *Foixà*, que en principi era un topònim major català: el nom d'una població empordanesa. Posteriorment, com veurem, la forma *Foixà* derivà a *Fuixà*, a la qual es va col·locar una -l- epentètica per assimilació a la paraula *fluix*.¹⁵ Aquesta nova forma ja existia al segle XIV, ja que dins la secció d'Inca de la *Llista dels homes d'armes* de 1359 figura en *Berenguer Fluxà* (però no era encara general: al mateix document podem també trobar, en l'apartat dels sineuers, en *Bernat Fuxà*, amb una variant més conservadora).¹⁶

De fet, la forma *Fluixà* no va imposar-se de seguida a tots els àmbits de l'illa, segons observem a la documentació. Pel que fa Santa Margalida, una anàlisi de diversos documents dels segles XVI-XVII, el registre d'*Homes d'armes de Santa Margalida* (1515),¹⁷ el *Fogatge de Santa Margalida* de 1545¹⁸ i els cadastres de 1553, 1567, 1581, 1595, 1603, 1613,¹⁹ ens revela una aparició en l'escrit molt tardana (ben possiblement només en l'escrit). Fins al primer decenni del segle XVII, al cadastre de 1613, en el temps de l'inici de la repoblació de València, no trobem registrada aqueixa forma –que ja s'havia fet llavors general–; la documentació anterior, en canvi, la desconeix per complet: hi ha exclusivament *Fuixà*.

¹⁴ Cal tenir present, tanmateix, que al regne de València existia la variant *Mesquita* o *Mezquita* als segles XIII-XIV (Guinot, I: 447). Malgrat això, que la forma mallorquina sia sempre *Mesquida* –des del mateix segle XIII– i que aquesta sia la que es documenta sempre com a pròpia dels colons mallorquins fa pensar en l'origen mallorquí.

¹⁵ Segons el *DCVB*, s. v. *Fluixà*.

¹⁶ Veg. Rosselló.

¹⁷ ARM AH-6638.

¹⁸ ACA RP2621.

¹⁹ AMSM 7, AMSM 1810, AMSM 1812.